

על הפרשנות המטפורית לפסוק "לא יחבל רחמים ורכב"

לצד הפרשנות הפשוטה לפסוק "לא יחבל רחמים ורכב" קיימת גם פרשנות מטפורית, קדומה ומעניינת, הדורשת את הריחיים והרכב כהשאלה ציורית לחתן וכלה, בהמשך לפסוק הקודם "כי יקח איש אשה חדשה...". המאמר יוצא בעקבות המטפורה 'ריחיים = איש אישה' במקרא ובדברי חז"ל ושב לדון בפשוטו של הפסוק.

א

בקובץ המצוות, שבספר דברים, מופיעים בצמידות שני הדינים האלה:
א. כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא ולא יעבר עליו לכל דבר נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח.
ב. לא יחבל רחמים ורכב כי נפש הוא חבל

(דברים, כ"ד, ה-ו).

צמד הדינים הזה מהווה פסקה אחת מבחינה מבנית. כמו יתר הפסקאות, לפניו ולאחריו, גם הוא פותח ב'כי (יעשה) איש...'. גם מבחינה תחבירית שני הדינים נראים כרצף אחד, שכן בדין **ב** הנושא חסר ונראה שהוא נסמך אל נושאו של דין **א**. אולם מבחינה עניינית קשה לכלכל הצמדה זו בין שני הדינים. דין **א** עוסק במצוות שמחת החתן עם אשתו בשנה הראשונה לנישואיהם, והוא קשור אל הדין המופיע בפסקה הקודמת לו, העוסק בגירושין ופוחת אף הוא במילים "כי יקח איש אשה" (כ"ד, א). דין **ב** עוסק, לפי פשוטו, באיסור לקיחת הריחיים כמשכון, כי בהם תלויה הנפש, והוא קשור אל דינים המופיעים בפסקאות הבאות - "לא תשכב בעבטו" (י-יג) ו"לא תחבל בגד אלמנה" (יז). הפרדת שני הדינים האלה מחבריהם והצמדתם זה לזה דורשת הסבר¹.
באשר לנושאו של דין **ב**, קשה לפרש שהוא נסמך אל נושאו של דין **א**, כי אם כך - מדוע יחויב דווקא האיש הלוקח אישה חדשה באיסור חבילת הריחיים? לכן יש לפרש, על דרך הפשט, שנקט הכתוב בלשון קצרה וכוונתו: לא יחבל². ואם כן, שני דינים

¹ חז"ל נחלקו אם 'דורשים סמוכים' (במובן של לימוד הלכה מתוך הסמך הפרשיות או במובן רעיוני). ראה: ברכות, י, ע"א; כא, ע"ב; יבמות, ד, ע"א, וביבמות (שם) "אמר רב יוסף: אפילו למאן דלא דריש סמוכים בעלמא, במשנה תורה דריש". גם לדעת ראבי"ע הסובר "שכל מצווה ומצווה עומדת בפני עצמה" (גם בספר דברים), בכל זאת "יש כדמות דרש להידבק הפרשיות" (בפירושו לדברים, ט"ז, יח). על כל פנים, קשה לקבל הנחה, שפרשיות התורה על מצוותיהן מקובצות באופן אקראי לחלוטין.

²

נפרדים יש כאן, שאינם תלויים זה בזה במאומה. כך פירשו חז"ל, וכך נפסק להלכה³. על סמיכות הדינים כתב ראב"ע כאן: "...היסמך הפרשיות איננה טענה, כי כל מצווה עומדת בפני עצמה, והסמיכות כדרך דרש. וזאת הפרשה דבקה, כי... הלוקח אישה שישמח בה לא יהיה עשוק שיצא בצבא, וחבילת הריחיים עושק...". כלומר, הקשר בין כל מצוות הקובץ הזה (לפי ראב"ע: כ"ג, כה - כ"ה, יט) הוא עניין העושק. אם כן, פירוש הפסוקים כמשמעם מוסבר מבחינה תחבירית ועניינית, אולם, הטעם להצמדת שני הדינים - הלוקחים מתחומים שונים - כיחידה אחת, לא הוסבר.

ב

והנה, לצד הפרשנות הפשוטה והמקובלת למצוות אלה, התקיימה פרשנות עתיקה שדרשה את דין ב מעניינו של דין א. כבר בתרגום 'המיוחס ליונתן' לפסוק ו מופיעים שני תרגומים שונים זה לצד זה:

לא ימשכן גבר ריחיא ורכביא, ארום צרכי דבהון מתעביד מזון לכל נפשא, הוא ממשכן. ולא יהוי גבר אסר חתנין וכלין בחרשין, ארום נפשא דעתיד למיפק מנהון הוא מחבל.

בדומה לכך מופיע גם ב'תרגום ירושלמי' לפסוק זה:

לא תמשכנון ריחיא ורכביא, ארום צרכי נפשא הוא ממשכן. ולא תהוון איסורי חתנין וכלין, ארום כל דעבד אלין כפר בחיי עלמא דאתי.⁴

³ ספרי, כי תצא, ס"י קלח; משנה בבא מציעא, ט"י, יג, ובגמ' שם, דף קטו; משנה תורה לרמב"ם, ה' מלווה ולווה, ג', ב-ג; שו"ע חו"מ, צו, ו-ז.

⁴ התרגום המיוחס ליונתן הובא כאן לפי נוסח הדפוס, הוזהר כמעט לכ"י לונדון (מ' גינצבורגר, תרגום יונתן בן עוזיאל על התורה, ברלין, תרס"ג). 'תרגום ירושלמי' הובא גם הוא לפי נוסח הדפוס. בכ"י פאריס (מ' גינצבורגר, תרגום ירושלמי לתורה, ברלין, תרנ"ה), נוספת פתיחה "עמי עמי בית ישראל" לפני המילים "לא תמשכנון".

תרגום כפול של הפסוק בא גם בתרגום ניאופיטי 1 (תרגום ארץ ישראל לתורה, כתב-יד ותיקן, מהדורת צילום, ירושלים, תשל"א): "לא תחבול: עמי בית ישראל, לא תהוון אסורי חתנין וכלין ולא תמשכנון ריחיה, ארום כל דעבד כדן בחובי נפשן הוא חביל". שני הפירושים - הממשי והמטפורי - באים כאן בקיצור ובסדר הפוך מתרגום 'יונתן'. הפתיחה "עמי בית ישראל" הבאה פה ובכ"י פאריס הנוכר מיישבת את בעיית העדר הנושא בפסוק, ובעקבותיה שונו גם הפעלים שבהמשך לגוף שני (תהוון, תמשכנון). נציין עוד כי בתרגום התורה לפרסית יהודית (ח' פייפער, התורה בפרסית יהודית - תרגום התורה עתיק ביותר לפרסית יהודית, ירושלים, תשל"ב) מובא ציטוט מתוך 'תרגום ירושלמי': "לא ימנע עצמיה מלהשתמש כסידור מיטתיה ארי נפשאתא דבנוהי הוא מנע". תרגום זה שונה מ'תרגום ירושלמי' הנדפס ומן התרגום המקוטע.

כל התרגומים שהבאנו הם ארמיים. בתרגומים אחרים - השבעים, הפשיטתא והתרגום השומרוני - התרגום המטפורי אינו מופיע. על 'מסורת אגדה כלל תרגומית' ראה: א' שנאן, תרגום ואגדה בו, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 20-35.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

התרגום הכפול לפסוק ו, בכל אחד משני התרגומים, מלמד על הקושי בהבנת הפסוק במשמעותו המילולית, על רקע סמיכותו לפסוק הקודם. שני תרגומים אלה, בתרגומם השני, ראו בריחיים וברכב שבפסוק ו המחשה ציורית, בדרך ההשאלה, לחתן ולכלה שבפסוק ה. לפי פירוש מטפורי זה שני הפסוקים עוסקים בעניין אחד - לקחת אישה. השורש ח-ב-ל, לפי פירושם, יוצא לשתי משמעויות על דרך 'לשון נופל על לשון': לא יחבל - לא יקשור, נפש הוא חבל - פוגע.

שני התרגומים מציינים איסור 'לקשור חתנים וכלות'. המיוחס ליונתן מוסיף: בחרשין - כלומר בכשפים - וממנו עולה, שהייתה דרך לכשף חתנים וכלות בכישוף כלשהו (אולי על-ידי קשירה של ממש - ראה להלן, הערה 6 בסופה) שימנע מהם להתייחד בביאה, והדבר אסור כי בכך מחבל המכשף בנפש שהייתה עתידה לצאת מהם.

'פירוש יונתן'⁵ מסביר: "ושמח את אשתו" - במצוות **עונה**, ו"לא יחבל" - "אזהרה שלא ימנע את עונתו במעשה כשפים, שלא יוכל לבוא עליה כדרך אנשים ודיברה תורה בלשון נקייה... הריחיים רמז לאישה, ורכב רמז לאיש". לפיכך, סמיכות הפסוקים היא מהותית, גם לפי תרגום יונתן וגם לפי התרגום הירושלמי על הסבריו השונים (כפי שנראה להלן).

האמונה בכוחו של כישוף זה היא עתיקת יומין ונמשכה דורות רבים, וכפי הנראה לא רק בישראל⁶. עדות על השימוש בכישוף זה והוראות לנפגעים ממנו יש ב'ספר חסידים' לר' יהודה החסיד⁷, ועדות נוספת על הכישוף ותוצאותיו מביא רבי אלעזר אזכרי, ב'ספר חרדים', מעשה ששמע מפי החכם ר' עובדיה בנו של ר' זכריה - ע"ש⁸. בעל 'פירוש יונתן' הוזכר ציטט מעשה זה, ואף הפליג בתיאור חומרת האיסור שבכישוף הנדון והעיד על בני תקופתו: "כי העוון פלילי הוא רגיל בדורות הללו" (שם).

⁵ 'פירוש יונתן' מובא במקראות גדולות ללא ציון שם המחבר בשער הספר. לפי ר' חיים מיכל בספרו אור החיים (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ה) עמ' 411, סעיף 897, מחבר 'פירוש יונתן' הנדפס במקראות גדולות הוא ר' חיים פייבל ב"ר דוד זכריה, חתנו של בעל השלי"ה. ר' חיים פייבל חי בפולין במאה הי"ז לשה"נ ונפטר בשנת ה'ת"ה - 1645.

⁶ ראה בספר נשמת חיים לרב מנשה בן ישראל (מאה י"ז לשה"נ, ספרד - הולנד), אמשטרדם, ת"י"ב, מאמר ג, פרק י"ח - 'ידבר מעניין אסרת חתנין...' - ושם כותב: "וממה שצריך עוד שתדע הוא כי בכל קצווי הארץ יודעים המכשפים לעשות כדבר הרע הזה, כאשר מעיד מארטין דיל ריאו...". [למקור זה ציין הרב יעקב נוניס ואיס בפירושו עפר יעקב על 'דעת זקנים' (להלן, הערה 10)].

על המנהגים למניעת השפעות דמוניות על כוח הגברא של החתן בעמים שונים, ראה: מ' וורמברנט, אנצקלופדיה עברית, כרך יח, עמ' 268-270 (ערך חתנה). על מנהג המהווה תריס בפני הכישוף המוזכר בתרגום יונתן, בקרב יהודים, כותב יו"ט לוינסקי (שם, עמ' 273): "יש הנוהגים להתיר סמוך לחופה קישורים בבגדי הזוג, לתפור בלי קשר, ועוד דברים כיוצא באלו". בקרב יהודי בוכרה יש מנהג להעביר חוט ומחט בבגדי החתן והכלה, בזמן הקידושין, כסגולה נגד קשירת החתן (ג' פוזיליוב, יהדות בוכרה גדוליה ומנהגיה, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 227).

⁷ ספר חסידים לר' יהודה החסיד (מאות י"ב/י"ג לשה"נ, אשכנז) הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ז. ראה סעיפים שצא, תמוז, תקיז.

⁸ ספר חרדים לר' אלעזר אזכרי (חי בצפת ושם חיבר את ספרו, בשנת שמי"ח), ירושלים, תשמ"א, פרק כט, סעיף מא-מב (עמ' קמ).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

עדות קדומה הרבה יותר לשימוש בכישוף זה מצויה כבר בתלמוד הירושלמי⁹. הגמרא, הדנה על ההבדל שבין כישוף לבין אחיזת עיניים, מביאה מעשה ארוך ומעניין שהתרחש ברומא, ועוסק בכישוף זה ובהתרתו.

התרגום הירושלמי לא פירט את כוונתו ב'איסורי חתנין וכליין' - מעשה שהוא רואה בו כפירה בחיי העולם הבא. אצל בעלי התוספות מצאנו פירושים שונים לאיסור שהתרגום הירושלמי התכוון לו. ב'דעת זקנים' מובא פירושו של ר' יצחק (מבעלי התוספות) לדברי התרגום: "...שאם אירס אישה לא יניחנה לישב עגונה באירוסין זמן מרובה"¹⁰, וכך פירש גם ר' ישראל אלנקאווה¹¹. כלומר, חל איסור על החתן לעכב את הנישואין.

ב'מושב זקנים'¹² לפסוק הנדון מובא פירוש אחר לדברי התרגום: "...והכול עניין שלוות הצבא... ולא תאסור אותם לבלתי שמוח בענייני תשמיש, כלומר - יהיו נקיים מן הצבא". ולפי זה האיסור הוא על הגוף המוציא לצבא, והוא מתייחס ישירות למצווה המופיעה בפסוק הקודם "נקי יהיה לביתו שנה אחת ושִׁמַח את אשתו אשר לקח".

פירוש שלישי, הסבור שכוונת התרגום הירושלמי זהה לזו של המיוחס ליונתן, מובא גם הוא ב'מושב זקנים' (לשמות, כ', יג) בשם הרב שמואל: "לא תנאף - פירוש לא תיתן אף בין איש לאשתו, כלומר **מכשפות** לאסור אדם לאשתו בשעת נישואין, ששונאין זה את זה... כמו שתרגם ירושלמי"¹³. לפי פירושו האיסור הוא על המכשף והוא מתייחס לשעת הנישואין.

גם חלק מן הקראים פירשו את הפסוק בדרך המטפורית. ראב"ע מביא את פירושם ודוחה אותו: "אמרו המכחישים כי נדבקה זאת הפרשה עם 'ושמח את אשתו' כי רמו למשכב, כי **אסור שימנע מן המשכב**, וזה הבל וריק". כדברים האלה מצאנו בדברי ענן הנשיא (בספר המצוות שלו) כפי שהם מובאים בתוך ספר המצוות של לוי בן יפת¹⁴:

"דע כי לא אמר 'לא יחבול איש ריחיים' כאשר אמר 'לא יקח איש את אשת אביו' (דברים, כ"ג, א) ולא נדע כמוהו במצוות. ועל כן אמר מקצת החכמים כי אמר 'לא

⁹ סנהדרין פ"ז הי"ג. צוין ב'נשמת חיים' (לעיל, הערה 6). יש שצינו לירושלמי כתובות, פ"א, ה"א: "מהו מפני האונס מפני הכשפים" ולירושלמי נזיר, פ"ח, ה"א: "נאנסתי מפני הכשפים", אך שם לא מפורש מהם הכשפים המדוברים ועל כך חלוקות דעות המפרשים.

¹⁰ דעת זקנים, הוצאת יוסף קוטנא בעיר באפן, תקצ"ד, לבראשית, ג', טז. דברי ר"י הובאו בדרשות על התורה לר' יהושע אבן שועיב, דפוס קראא (הוצאת מקור, ירושלים, תשכ"ט), פרשת תזריע-מצורע, דף מח, עמודה ד, ובפירוש התורה לר' חיים פלטיאל, מהדורת י"ש לנגה, על דברים, כ"ד, ו.

¹¹ ר' ישראל אלנקאווה (מאה י"ד לשה"נ, טולדו, ספרד), מנורת המאור, הוצאת בלדך, ניו-יורק, תרצ"ב, חלק ד, עמ' 66.

¹² ספר מושב זקנים על התורה - קובץ פירושי רבותינו בעלי תוספות ז"ל, סי' ששון, ירושלים, תשמ"ב.

¹³ הובא גם בספר פענח רזא, לר' יצחק בר' יהודה הלוי, בשם ר' שמואל מפליזא, סבו של המחבר.

¹⁴ ענן בן דוד חי בבבל במאה השמינית, והוא מייסד הקראות לפי מסורתה. לוי בן יפת, בנו של יפת בן עלי, הוא פוסק קראי בן המאה הי"א. הציטוטים מתוך: א"א הרכבי, ליקוטי קדמוניות לקורות דת בני מקרא וספרותם, חלק ב, ס"ט פטרבורג, התרס"ג, פרק ג' מספר המצוות לענן הנשיא, סעיף יא, עמ' 134.

יחבלי' הוא ישוב אל אמרו 'כי יקח איש אשה חדשה'... והוא כי נאמר, כי מנע אותו למנוע נפשו אחרי זה הזמן מן אשתו. וכן גם היא לא תוכל למנוע אותו... ומע' [=ומעניין] החבילה הוא **שלא ימנע אחד מהם את חברו לבלתי הגיע אל תאוותו**... וזה הוא חוב עליהם בכל העתים, שנא' 'דדיה ירווך בכל עת' וגו' (משלי, ה', יט). והביאו עדות על זה אשר אמר איוב 'תטחן לאחר אשתי' (איוב, ל"א, י) כי אמר אחריו 'ועליה יכרעון אחריו' (שם)".

לוי בן יפת עצמו דחה את פירושו של ענן, וכתב שם: "ואין זה פתרון קרוב עמיי". לפי פירוש זה, "לא יחבלי" מתייחס לבעל (ולפי ענן, אולי גם אל האישה), ו"נפש" היא התאוה¹⁵, ואם כן לדעת הקראים שפירשו כך נאמרה פה בעצם מצוות עונה (בדרך השלילה). גם ר' יעקב בן הרא"ש פירש כך, אבל 'על דרך הדרש'¹⁶, וכבר ראינו כי פירוש כזה מצוטט בשם 'תרגום ירושלמי' בתרגום התורה לפרסית יהודית (לעיל, הערה 4). פירוש מעניין ומיוחד, גם הוא בספר המצוות של ענן (שם, סעיף יב), סובר "כי הוא אסר בו שלא יגש האדם אל אשתו ההרה"¹⁷, והסביר "כי נפש הוא חובלי" - כי הוא ישחית הבר. וזה מילת חובל יוקח מן 'מחבלים כרמים' (שיה"ש, ב', טו)". גם את הפירוש הזה דחה לוי בן יפת.

ג

כיצד הגיעו - התרגומים מחד, והקראים מאידך - לפרש את ריחיים ורכב כמטפורה לחתן וכלה? האם רק סמיכות הפסוקים היא זו שהביאתם לכך? נראה, שהדרך לפירושים אלה הייתה הפוכה. קודם הייתה קיימת המטפורה, המשווה איש ואישה לריחיים ורכב, ובעקבות כך ובשל הקושי שבסמיכות העניינים, פירשו כפי שפירשו.

כאמור, הביאו הקראים ראיה לפירושם מספר איוב:

"אם נפתה לבי על אשה / ועל פתח רעי ארבתי.

תטחן לאחר אשתי / ועליה יכרעון אחריו"

(ל"א, ט-י).

אם הצלעות בפסוק י מקבילות זו לזו (כפי שהדבר בפס' ט), הרי שה'טחינה' בצלע הראשונה היא לשון נקייה לכתוב בצלע השנייה, שעניינו, כפי הנראה, הוא תשמיש. ומידה כנגד מידה יש בדברי איוב כאן: אם לבי נפתה אחר אשת אחר - תיבעל אשתי לאחרים¹⁸.

¹⁵ וכך נכתב בהמשך דברי ענן: "ואמר 'כי נפש הוא חובלי' ירמוז אל התאוה אשר שם ה' יתי"ש, מן יאל תתנני בנפש צרי' (תהילים, כ"ז, יב), 'ואכלת ענבים כנפשך שבעך' (דברים, כ"ג, כה). והיא התאוה שהיא מורכבה בהם".

¹⁶ פירוש הטור הארוך על התורה, הוצאת בפירוש וברמז, ירושלים, תשכ"א, על דברים, כ"ד, ו.

¹⁷ ואילו חכמים אמרו: "שלושה חודשים הראשונים תשמיש קשה לאישה וגם קשה לוולד, אמצעיים קשה לאישה ויפה לוולד, אחרונים יפה לאישה ויפה לוולד" (נידה, לא, ע"א; ועיי"ש בהמשך: "המשמש מיטתו ליום תשעים כאילו שופך דמים" וכו').

¹⁸ כך פירש ר' יוחנן במסכת סוטה (יוזכר להלן) וכך גם התרגום הארמי הנדפס וראב"ע (י). לעומת זאת רלב"ג פירש: "הוא מעניין טחינה בריחיים". ולדעת מלבי"ם ראשיתו של הפסוק לעניין עבודה בויהא,

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

משמעות דומה ניתן לייחס גם לטחינה בריחיים' המופיעה בדברי ישעיהו על 'בתולת בת בבלי':

"קחי רחים וטחני קמח, גלי צמתך חֲשָׁפִי שֶׁבֶל, גְּלִי שׁוֹק עֵבְרִי נְהוּרֹת. תִּגְלַל עֲרוֹתְךָ
גם תִּרְאֶה חֲרַפְתְּךָ..."

(מ"ז, ב-ג).

הפירוש המטפורי כאן כלשון נקייה הוא אפשרי, שכן 'גילוי ערוה' הוראתו בדרך כלל בעילה¹⁹.

לדעת רבי יוחנן (סוטה, י, ע"א) אף האמור על שמשון "ויהי טוחן בבית האסורים" (שופטים, ט"ז, כא) הוא מעניין תשמיש: "אין טחינה אלא לשון עברה (ומביא ראיה מהפסוק הנזכר מאיוב) - מלמד שכל אחד ואחד הביא לו את אשתו לבית האסורים כדי שתתעבר ממנו". את הפסוק הזה אין כל הכרח לפרש באופן מטפורי. לאמתו של דבר, גם בפסוקים מאיוב ומישעיה שהובאו לעיל אפשר לפרש שה'טחינה בריחיים' היא ביטוי לעבודה בזויה (וכפי שהובא בהערות 18-19), כמו בכתוב "עד בכור השפחה אשר אחר הרחים" (שמות, י"א, ה)²⁰. אך מתוך הקשרם של הפסוקים נראה שיש להעדיף את הפירוש המטפורי, בייחוד בפסוק מאיוב.

שימוש בריחיים כמטפורה לאישה מצאנו גם בלשון חז"ל. במחלוקת המפורסמת אם להקדים ללמוד תורה או לישא אישה (קידושין, כט, ע"ב) "אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה, נושא אישה ואחר כך ילמד תורה". השיב לו רבי יוחנן²¹: "ריחיים בצווארו ויעסוק בתורה?". ואף כי משמעות דבריו יוצאת אל קושי הפרנסה הכרוך בהקמת משפחה (שגם אותו הולמת המטפורה של ריחיים), כוונתם הישירה של דבריו היא אל האישה הנישאת, בתשובה לדברי בר מחלוקתו "נושא אישה..."²².

לדעת נ"ה טור-סיני, לא רק שריחיים משמשים מטפורה לאישה, אלא ש"במקורה ריחיים היא אותה מילה כמו רִחָם (האישה), כי כן נקראו הריחיים על פי דמיון שימושם, בטחינה, לרִחָם..."²³.

וסופו לעניין זנות. ולפי העניין והמשך הדברים בפס' יא, "כי היא זימה והוא עון פלילים", נראה כדברי רבי יוחנן.

¹⁹ השווה: ויקרא, י"ח; ויקרא, כ'; יחזקאל, כ"ג. ולפי זה פירוש הפסוק הוא: 'הפקירי את גופך להיבעל על-ידי אחרים'. את הפסוק הנדון - "קחי רחים וטחני קמח" - פירשו תרגום יונתן, רש"י, ראב"ע ורד"ק כעבודת השפחות והשבויים (במשמעות מטפורית להשתעבדות) ולא כלשון נקייה לבעילה.

²⁰ גם בלשון חז"ל משמשת ה'טחינה בריחיים' פעמים רבות כביטוי לעבודה בזויה (ראה לדוגמה: קידושין, לא, ע"א; בבא קמא, פה, ע"ב). ומ"ד קאסוטו בפירושו לשמות, י"א, ה (פירוש על ספר שמות, ירושלים, תשי"ב, עמ' 91) כתב: "ביטוי זה, השפחה אשר אחר הריחיים, שכיח בספרות המצרית להורות על העני שבעניים".

²¹ מעניין לציון, כי מי שנקט בקידושין בלשון המטפורית הוא גם מי שפירש בסוטה באופן המטפורי - האמורא הארץ ישראל, רבי יוחנן.

²² עוד על שימוש בריחיים כהשאלה לאישה, ראה: י' נאכט, סמלי אישה, תל-אביב, תשי"ט, ערך 'ריחיים', עמ' ריח-ריט.

²³ בהערותו למילון הלשון העברית, מאת א' בן-יהודה, ירושלים, תשי"ב, כרך 13, עמ' 6531 - ולפי דעתו

מקור מיוחד לענייננו יש בדברי ירמיהו המוסבים על 'עם יהודה':
 "והאבדתי מהם קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה, **קול רחים ואור נר**"
 (ירמיה, כ"ה, י).

פסוק זה הפותח במליצה הידועה 'קול ששון...'²⁴, מסתיים באופן בלתי צפוי במליצה היחידאית 'קול רחים ואור נר'²⁴. מה עניינם של קול הרחיים ואור הנר אצל שמחת החתן והכלה?

לפי פירוש אחד, קול הרחיים ואור הנר מציינים שמחה. וכך נאמר בגמרא (סנהדרין, לב, ע"ב): "תנא: קול רחיים בבורני - שבוע הבן, שבוע הבן. אור הנר בברור חיל - משתה שם, משתה שם". קול הרחיים, לפי דברים אלה, הוא סימן לברית מילה ואור הנר סימן למשתה (ראה פירוש רש"י שם). לפי פירוש זה הצלע האחרונה שווה בעניינה - השמחה - לשתי הצלעות הקודמות לה.

לפי פירוש אחר, קול הרחיים ואור הנר מבטאים קיום של חיים באותו המקום שבו הם מצויים. האבדת סימנים אלה פירושה שממת המקום מיושביו וחורבן בתיו. לפי פירוש זה יש בפסוק הדרגה - לא רק קול השמחה יושבת, אלא גם הסימנים לחיי היום-יום²⁵. שני הפירושים האלה הולמים את תוכנו של הפסוק, אולם אין בהם הסבר ל'שברה' שבסיום הפסוק. נראה לנו להציע פירוש אחר. אם אכן הייתה קיימת מטפורה המשאילה לרחיים משמעות של יחסי אישות, הרי שבפסוקינו מקביל 'קול רחים' ל'קול חתן' וזהו לו באופן מטפורי. ולפי זה 'אור נר' אמור להקביל ל'קול כלה'. אבל, אפשר גם שהרחיים, שבסתם מתכוונות לרָכֵב ולשָׁכֵב יחדיו, הם מטפורה לחתן ולכלה גם יחד, ואם-כן נמצא

שורש המילה הוא ר-ח-ם. לעומת זאת, מדקדקי ימי-הביניים, ר' יונה אבן ג'נאח ורד"ק, הביאו בספרי השורשים שלהם את המילה בשורש ר-ח-ן. לדעת י' שטיינברג, מילון התנ"ך, השורש הוא ר-ח-ן, ולדעת א' בן-יהודה עצמו השורש הוא ר-ח-ה (ר-ח-ט), וכן נכתב ב- *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* - B.D.B.

עם סיום פרק זה כדאי להעיר, ש'רחיים' היא חלק ממשפחת מטפורות המצינות אישה או יחסי אישות בציורים לשוניים המושאלים מתחום עשיית הלחם ואכילתו. כך גם 'פת' או 'לחם' כמטפורה לאישה - ראה פרשנויות ומדרשים על בראשית, ל"ט, ו, ועל שמות, ב', כ. והשווה לדוגמה: "אינו דומה מי שיש לו פת בסלו..." - יומא, יח, ע"ב, ובמקבילות. וכן הפעלים 'טחינה', 'דישה וזרייה' כלשון נקיה לתשמיש ו'קמח' ככינוי לילדים. המקורות לכל אלו רבים ואין כאן מקום להאריך. מקורות נוספים יש בסמלי אישה (לעיל, הערה 22) ערכים: אדמה, פת, קמח.

²⁴ פסוק זה חוזר עוד שלוש פעמים בספר ירמיהו (ז', לד; ט"ז, ט; ל"ג, יא), ורק בו, אך ללא סיומת מיוחדת זו. ביצרימה' כביכול, שבסיום הפסוק הרגישו חוקרי מקרא, ומצאוה - לפי דרכם - סיבה להצעת שינויים (ראה נ"ה טור-סיני, **פשוטו של מקרא**, לפסוק זה).

²⁵ כפירוש הראשון פירשו רש"י ורד"ק. כפירוש השני פירשו ר"י קרא (מקראות גדולות, לובלין, תרנ"ז), מלבי"ם, מ' בולה בדעת מקרא. כך גם י' הופמן ושי' גבע בעולם התנ"ך ושם ציינו, שהרחיים (של יד) היו כלי השכיח בכל בית.

שיקול רחיים' הוא מטפורה ל'קול חתן וקול כלה'. מעתה יש להבין: מה פירושו של 'אור נר'? האם גם הוא עניינו חיי אישות?
 לדעתנו, אכן ניתן להציע פירוש חדש, ברוח דברינו, למליצה זו על פי המדרש הבא, על הפסוק "והוא ימשל בך" (בראשית, ג', ט"ז), המופיע בבראשית רבא, כ"ז, ז'²⁶:
 "והוא ימשל בך - אמר ר' יוסי הגלילי: יכול ממשלה מכל צד? תלמוד לומר: לא יחבל רחיים ורכב. מעשה באישה אחת משל בית טברינוס, שהייתה נשואה לליסטיס אחד, והיה בעלה מצערה. שמעו חכמים ובאו אצלה להוכיחו. כיון שבאתה לפני חכמים, הוציאה לפניהם מנורה של זהב ונר של חרס על גבה. לקיים מה שנאמר: ואל אישך תשוקתך".

מדרש זה מפרש באופן מטפורי את הפסוק שבו פתחנו: "לא יחבל רחיים ורכב". לפי המדרש בא הפסוק להגביל את ממשלת הבעל באישה - "והוא ימשל בך". מכיוון שראשיתו של הפסוק מבראשית היא: "ואל אישך תשוקתך", סביר לומר שממשלה זו עוסקת בענייני אישות שביניהם. זוהי גם, כנראה, כוונת המעשה שמביא המדרש. שאלת המדרש "יכול מכל צד?" פירושה - 'ללא גבולות? ככל שירצה?'. והכוונה, עד כמה יכול למשול הבעל בתשוקת האישה ולעכב את תשמישם? ת"ל: 'לא יחבל רחיים ורכב' - לא יפריד הריחיים מהרכב, הבעל מהאישה; ובמילים אחרות - זו מצוות עונה²⁷. ולפי זה צערה של אשת הליסטיס (=שודד דרכים²⁸) נבע מכך שבעלה היה פורש ממנה לתקופות ארוכות, בשל 'מקצועו'. כשבאו חכמים אליה להוכיחו על כך, "הוציאה לפניהם מנורה של זהב ונר של חרס על גבה" - לא מתוך השלמה עם מצבה, אלא בכדי להמחיש את מצבה.

²⁶ לפי גרסת הדפוסים (על-פי דפוס וניציאה, ש"ה). ובכתבי-היד למדרש ישנם נוסחים השונים במעט זה מזה (ראה במהדורת תיאודור-אלבק).

²⁷ בדרך זו פירש בדרשות אבן שועיב (לעיל, הערה 10) והמיוחס לרש"י על המדרש (ואינו שלו. ראה: א' עפשטיין, ר' יוסף קרא והפירוש לבראשית רבה המיוחס לרש"י, החוקר, כך א, תרנ"א) שם. וכבר ראינו לעיל שראשונים וקראים פירשו שהפסוק "לא יחבל" מדבר על מצנות עונה. למדרש ניתן גם פירושים אחרים. על השאלה "יכול מכל צד?" פירש ר' יצחק (לעיל, הערה 10): שיהיה לו רשות למשכן את אשתו (ו"לא יחבל" פירושו לא ימשכן). וכך מופיע גם בבראשית רבתי (אשר לפי השערת ח' אלבק נוסד על-פי ספרו של ר' משה הדרשן), במקבילה למדרשנו, שם נוסף: "ומניין שאינו יכול למשכנה? שנאמר לא יחבל" (על-פי מהדורת אלבק). ר' שמואל יפה אשכנזי בפירושו יפה תואר למדרש רבה פירש: להתעמר בה ולהכותה (ו"לא יחבל" הוא 'לשון חבלה, חבורה ופצע'). ואילו ר' דויד לוריא בחידושי הרד"ל, שם, פירש: שלא כדרך כל הארץ, וכך גם מהר"ץ חיות (כל ספרי מהר"ץ חיות, ב, אמרי בינה, עמ' תתקיט), שהסביר: "והכוונה, שאל ימשנה שלא כדרכו" (למקור זה הפנה יוחנן ב"ר יוחנן, ספר יחנן לשלשה תרגומים, זיטאמיר, תרס"א, עמ' 38). על דרך הפירושים השונים לשאלה בחלקו הראשון של המדרש מתפרש גם המעשה בחלקו השני.

²⁸ כך היא הוראת המילה בלשון חז"ל. ולפי נ' שפיגל (מילים מספרות, ירושלים, תשנ"ב, ערך פיראטיות, עמ' 228) הוראתה במקורה, ביוונית, היא 'שודד ים' - פירוש המסביר יותר את היציאה למרחקים. ולדעת י' תיאודור, במהדורתו, צ"ל לווטס (במקום לסטס), שפירושו איש פחות, חוזר על הפתחים - עיי"ש בפירושו.

מעשה זה מציג לפנינו את ההמחשה הציורית: **אישה ובעל = מנורה ונר**. ולפי זה נוכל לפרש, שגם "אור נר" המופיע בירמיה הוא מטפורה לאיש ואישה או לחתן וכלה, כמו "קול רחים"²⁹. כך נמצא המדרש מלמד על הפסוק.

יתרה מכך. נראה, שגם הפסוק מלמד על המדרש. הצמידות שבמדרש בין הדרשה המטפורית לפסוק "לא יחבל רחים ורכב" ובין המעשה במנורה ונר, מוארת על-ידי הופעת שני עניינים אלה יחד בפסוק "קול רחים ואור נר" בהקשר לחתן וכלה. סביר להניח, שישנו קשר בין המדרש לפסוק ואף ניתן לשער, שהמדרש נבנה על בסיס הפסוק והמעשה המופיע בו הוא, אולי, ראלזיציה של המטפורה 'אור נר'³⁰.

ה

לסיכום, ראינו כי השם 'ריחיים' משמש כמטפורה לאיש ואישה (כחלק משדה של מטפורות הכולל גם את 'טחינה', 'פת' ועוד) - כך בלשון חז"ל וכנראה גם בדברי נביאים וכתובים. ייתכן שמטפורה כזו קיימת כבר בתורה. פירוש כזה ניתן לפסוק "לא יחבל רחים ורכב" הצמוד לדין החתן היוצא לצבא, על-ידי התרגומים, המדרש, ראשונים וכן קראים. אולם, נראה שאין זה פשוטו של מקרא, כי לפסוק זה סמוכים דינים נוספים על האסור במשכון (כמשמעו), כנזכר בפתיחה.

הצמדת שני הדינים אכן דורשת הסבר. ושמה ניתן לשער, שהמטפורה של השם ריחיים הייתה קיימת כבר בזמן התורה והיא **הסיבה להצמדה** בין שני הדינים, שפשוטם כמשמעם. כוונת ההצמדה היא ליצור אצל הלומד היקש בין שני העניינים: העוול שבהפרדת החתן מכלתו הוא כעוול שבהפרדת כלי הריחיים של העני זה מזה - כלים הידועים ככיניו לחתן וכלה³¹.

²⁹ מקורות אחרים על השימוש בינר' כמטפורה לאישה, ראה: סמלי אישה (לעיל, הערה 22) ערך נר, עמ' קסח. נציין שלושה מהם: בספר בן-סירא (כ"ו, יח) מומשלת האישה ל"נר דולק על מנורה קדושה"; בתלמוד הבבלי, גיטין, נח, ע"א, מובאת דעה שגור הדין על חורבן הבית נחתם "על שתי פתילות בנר אחד" ופירש רש"י: אשת איש (וכך פשוט מן המעשה המובא שם בסמיכות) כלומר, האישה משולה לפתילה והאיש לנר; בספר הזוהר, פרשת משפטים, על הפסוק "אם אחרת יקח לו" (שמות, כ"א, י; דפוס וילנא, תרפ"ב, צט, ע"ב) נמשלים הנשמה והרוח לזכר ונקבה, הנמשלים יחד לנר: "נשמה ורוח דכר ונוקבא לאנהרא כחדא, ודא בלא דא לא נהרין ולא אקרי נר, וכד מתחברין כחדא אקרי גלא נר".

כדאי גם לציין את הדמיון החיצוני שבין ריחיים ורכב של יד לבין מנורה ונר עליה. אבן הרכב בריחיים של יד היא קטנה ופשוטה ביחס לאבן השכב, אך הכרחית לטחינה, וכך הוא גם נר החרס ביחס למנורה שהוא ניצב עליה - קטן ופשוט אך הכרחי למאור.

³⁰ על תופעת הראלזיציה של מטפורות ראה ר' קריץ, בדרכי השיר, תל-אביב, 1984, כרך ב, עמ' 621-625; הנ"ל, המוזר שבסיפור המוזר, תל-אביב, 1975, עמ' 18-20.

³¹ ידועים אופנים שונים לדרישת סמיכות פרשיות, כמו קשרים אסוציאטיביים, תוכניים או לשוניים. ראה: מ"ד קאסטו, פירוש על ספר שמות (לעיל, הערה 20), עמ' 129-130, 184. ובהרחבה במאמרו: 'סמיכות הפרשיות וסידורן בספרי המקרא', בתוך: הכינוס העולמי למדעי היהדות (תש"ז), כרך א, עמ' 165-169, ירושלים, תשי"ב. כאן מוצע לדרוש סמיכות פרשיות על רקע מטפורי.

דוגמה נוספת לסמיכות מצוות על רקע דומה ניתן למצוא בשתי מצוות שברשימת איסורי העריות שבפרשת אחרי מות (ויקרא, י"ח). בתוך רשימה זו מופיעה מצווה אחת (ויחידה) הקשורה אל מעשה

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ארץ כנען' אך אינה קשורה לאיסורי העריות שסביבה - איסור העברה למולך. מבט אל המצווה הקודמת למצווה זו יגלה את הקשר ביניהן:

ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך **לזרע** לטמאה בה (כ)

ומזרעך לא תתן להעביר למלך ולא תחלל את שם אלהיך אני ה'.

הקשר הלשוני שבמילים 'זרע - זרעך' בולט, והוא מחוזה על-ידי הקדמת המושא במצווה השנייה, בתוספת וי"ו החיבור, 'ומזרעך'. אולם שתי המילים אינן באות באותה המשמעות: 'לזרע' שבאיסור העריות הוא פועל הנגזר מן השם **זרע** במשמעות 'שכבת זרע', ואילו 'זרעך', שבאיסור עבודה זרה, כוונתו 'צאצאיך' והוא משמש כהרחבה מטונימית של המובן המוחשי המצומצם. שתי המצוות נסמכו, אם-כן, על רקע מטונימי.

והנה, גם בפסוק זה קירב בעל התרגום המיוחס ליונתן את משמעות שני הפסוקים, אלא שכאן נקט בראליזציה (ולא במטפוריזציה כדוגמת הריחיים) ותרגם כך את הפסוק השני: "וימן זרעך לא תתן **בתשמישתה** לציד בת עממין למעברא לפולחנא אוחרא...". פירושו: ומזרעך (ממש) לא תתן בתשמיש אל נכרית, לעבר אותה, [כי הבן יפנה] לפולחן אחר. וכך ביאר התנא דבי רבי ישמעאל "בישראל הבא על הכותית והוליד ממנה בן לעבודה זרה, הכתוב מדבר" (מגילה, כה, ע"א).

ייתכן שהמניע לתרגום הזה הוא הדמיון בין המילים (שהצבענו עליו) והרצון להשוות את משמעויותיהן. ראייה לכך בתרגומו של 'המיוחס ליונתן' לאיסור המולך שבויקרא, כ', ב, שם תרגם במשמעות הנכונה: '...**דיעביר מזרעיה** למולך **למיתוקדא בנורא**...' ושם מופיעה המצווה בפרשייה נפרדת וללא סמיכות כבנידון דידן.

על אופן זה של התרגום נאמר במשנה: "האומר ומזרעך לא תתן להעביר למלך - לא תתן לאעברא בארמיותא - משתקין אותו בנויפה" (מגילה, ד', ט). ואם-כן נמצא שהתרגום הנזכר עומד בסתירה לדברי המשנה.

בביאור כוונת דברי התנא דבי רבי ישמעאל נחלקו ראשונים. לדעת רש"י (בפירושו לגמרא שם, כה, ע"א) נאמרו דבריו כהסבר לדברי המשנה, האוסרת תרגום זה. לעומתו סובר ר' נתן בן רבנו יחיאל (ספר ערוך השלם, וינה, תרפ"ב, ערך **אום**) שדברי התנא נאמרו בפני עצמם, כפירושו הנכון של הפסוק. ואם כך, נמצא התנא דבי רבי ישמעאל סובר כימיוחס ליונתן' (ובעצם, זו גם כוונת המשנה לפי דברי בעל הערוך, עי"ש).

לסיכום דוגמה זו: ראינו בה סמיכות מצוות על רקע מטונימי וראליזציה של המטונימיה, בתרגום המיוחס ליונתן.